

રૂપરેખા

3.0 ઉદ્દેશો

3.1 પ્રસ્તાવના

3.2 માંગની સ્થિતિસ્થાપકતા

3.2.1 અર્થ-પ્રસ્તાવના

3.2.2 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા-અર્થ

3.2.3 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાના પ્રકારો

3.2.4 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની રીતો

3.2.5 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા નક્કી કરતાં પરિબળો

3.2.6 માંગની આવક સાપેક્ષતા-ખ્યાલ

3.2.7 માંગની પ્રતિમૂલ્ય સાપેક્ષતા-ખ્યાલ

3.2.8 મૂલ્યસાપેક્ષતાના ખ્યાલનું મહત્ત્વ

3.3 સારાંશ

★ ચાવીરૂપ શબ્દો

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસો

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો.

★ સંદર્ભ

3.0 ઉદ્દેશો :

- આ એકમનો અભ્યાસ કરવાથી તમે નીચે જણાવેલ બાબતોને સમજી શકશો.
- માંગની સ્થિતિસ્થાપકતા એટલે શું ?
- માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાના પ્રકારો.
- માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાને અસર કરતાં પરિબળો અને તેને માપવાની વિવિધ રીતો.
- માંગની આવક-સાપેક્ષતા તથા સામસામી સાપેક્ષતાનાં ખ્યાલો.
- ઉપરોક્ત ખ્યાલોની ઉપયોગિતા.

3.1 પ્રસ્તાવના :

માંગ વિધેયનો અભ્યાસ કરવાથી આપણને એ બાબતની પ્રતીતિ થાય છે કે, વસ્તુની માંગ અનેક પરિબળો પર આધારિત છે. જેને માંગના નિર્ણાયક પરિબળો કહેવામાં આવે છે. આ નિર્ણાયકો પૈકી કોઈ પણ પરિબળ કે પરિબળોનાં ફેરફાર થવાથી તેની અસર રૂપે વસ્તુની માંગ ફેરફાર પામે છે. આમ, વસ્તુની માંગ સાપેક્ષ કે અવલંબિત પરિબળ કહી શકાય.

પ્રસ્તુત એકમનાં અભ્યાસથી આપણે માંગની સ્થિતિસ્થાપકતા, મૂલ્યસાપેક્ષતા, તેના પ્રકારો, તેને અસરકરતાં પરિબળો અને માંગની આવક-સાપેક્ષતા તથા સામસામી સાપેક્ષતા વિશે વિગતવાર ચર્ચા કરીશું તથા અંતમાં તેની ઉપયોગિતા વિશે પણ સમજ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરીશું.

3.2 માંગની સ્થિતિસ્થાપકતા :

3.2.1 અર્થ – પ્રસ્તાવના :

વસ્તુની માંગમાં આવતાં પરિવર્તનો ત્રણ બાબતો પર આધાર રાખે છે : વસ્તુની કિંમત, વ્યક્તિની આવક અને અવેજી કે પૂરક વસ્તુની કિંમત.

વસ્તુની કિંમતમાં આવતાં પરિવર્તનોને કારણે માંગમાં જે પરિવર્તન આવે છે તેને માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા (Price-Elasticity of Demand) કહેવામાં આવે છે.

વ્યક્તિની આવકમાં થતાં પરિવર્તનને કારણે માંગમાં જે પરિવર્તન આવે છે તેને માંગની આવકસાપેક્ષતા કહેવામાં આવે છે.

અવેજી કે પૂરક વસ્તુઓની કિંમતમાં આવતાં પરિવર્તનોને કારણે માંગમાં જે પરિવર્તન આવે છે તેને માંગની સામસામી કે પ્રતિમૂલ્ય સાપેક્ષતા કહેવામાં આવે છે.

કિંમતમાં થતા ફેરફારને કારણે માંગમાં ફેરફાર થાય છે તે માંગના નિયમ વડે જાણી શકાય છે પરંતુ માંગના નિયમની મર્યાદા એ છે કે, કિંમતમાં ચોક્કસ પ્રમાણમાં ફેરફાર કરવાથી માંગમાં ચોક્કસ કેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર થશે તે માંગના નિયમ દ્વારા જાણી શકાતું નથી. આ જાણકારી પૂરી પાડવાનું કાર્ય માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાનો ખ્યાલ ખૂબ જ મહત્વનો બની રહે છે. તેથી અહીં આપણે માંગની મૂલ્ય સાપેક્ષતાના વિવિધ પાસાંઓ તેમ જ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાને અસર કરતાં પરિબળો વિગેરે વિશે અભ્યાસ કરીશું.

3.2.2 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાનો અર્થ :

કિંમતમાં થતા ફેરફારને લીધે માંગમાં જે ફેરફાર થાય છે તે ફેરફારનું માપ એટલે

માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા

આલ્ફ્રેડ માર્શલ : “માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એટલે કિંમતના સાપેક્ષ ફેરફાર અને માંગના સાપેક્ષ ફેરફારનું ગુણોત્તર – પ્રમાણ”

શ્રીમતી જોન રોબિન્સન : “કિંમતમાં થયેલા થોડા ફેરને પરિણામે માંગમાં જેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર વડે ભાગવાથી જે આંક આવે તેને માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા કહે છે.”

સ્ટોનિયર અને હેગ : “વસ્તુની કિંમતમાં ઘટાડો થતાં તેને માટે માંગમાં જેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર થાય છે તે દર્શાવવા માટે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એવો ટેકનિકલ શબ્દ થાય છે.”

ટૂંકમાં, કિંમતમાં વધઘટ થવાને લીધે માંગમાં જે ઘટાડો કે વધારો નોંધાય છે, તેનું માપ એટલે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એમ કહી શકાય.

3.2.3 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાના પ્રકારો :

વસ્તુની કિંમતમાં ફેરફાર થવાથી માંગમાં જુદા જુદા પ્રમાણમાં જે ફેરફારો થાય છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાના પાંચ પ્રકારો પાડવામાં આવે છે.

(1) સપ્રમાણ મૂલ્યસાપેક્ષતાથી માંગ અથવા એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

જ્યારે વસ્તુની કિંમતમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર અને માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર બંને સરખા હોય ત્યારે માંગ સપ્રમાણ મૂલ્યસાપેક્ષ કે એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય છે. દા.ત. વસ્તુની કિંમતમાં 25 ટકા વધારો કે ઘટાડો થાય અને તેને લીધે માંગમાં પણ 25 ટકા ઘટાડો કે વધારો થાય તો માંગ સપ્રમાણ કે એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય છે.

(2) મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ અથવા એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

જ્યારે વસ્તુની કિંમતમાં થતાં ટકાવારી ફેરફાર કરતાં માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર વધારે હોય ત્યારે માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ અથવા એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય છે. દા.ત. વસ્તુની કિંમતમાં 25 ટકા વધારો કે ઘટાડો થાય અને તેને લીધે માંગમાં 50 ટકા જેટલો ઘટાડો કે વધારો થાય તો માંગ એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય છે.

(3) મૂલ્યઅનપેક્ષ અથવા એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

જ્યારે વસ્તુની કિંમતમાં થતા ટકાવારી ફેરફાર કરતાં માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર ઓછો હોય ત્યારે માંગ મૂલ્યઅનપેક્ષ અથવા એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય દા.ત. વસ્તુની કિંમતમાં 30 ટકા વધારો કે ઘટાડો થાય અને તેને લીધે માંગમાં 25 ટકા ઘટાડો કે વધારો થાય તો માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ અથવા એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય છે.

(4) સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

જો કિંમતમાં નજીવો ટકાવારી ફેરફાર થાય અને તેને લીધે માંગમાં અમાપ ટકાવારી ફેરફાર થાય તો માંગ સંપૂર્ણ : મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય છે. આવી માંગ રેખાનો ઢાળ શૂન્ય હોય છે. આ પ્રકારની માંગ રેખા પાયાની રેખાને સમાંતર હોય છે. સામાન્ય રીતે સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ ઘરાવતી વસ્તુઓ વ્યવહારમાં જોવા મળતી નથી.

(5) સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

વસ્તુની કિંમતમાં ગમે તેટલો ટકાવારી ફેરફાર થાય, પરંતુ માંગમાં બિલકુલ ફેરફાર ન થાય એટલે કે માંગ સ્થિર રહે તો માંગ સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય છે. અહીં કિંમતમાં થતા ફેરફારની માંગ પર કોઈ અસર થતી નથી. આ પ્રકારની માંગ રેખા ઊભી ધરીને સમાંતર હોય છે.

3.2.4 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની રીતો :

માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાને માપવા માટે ત્રણ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ થાય છે :

- (1) વસ્તુ માટે થતા કુલ ખર્ચની રીત.
 - (2) કિંમત તથા માંગમાં થતી ટકાવારી ફેરફારની રીત.
 - (3) ભૌમિતિક રીત : બિંદુ પદ્ધતિ અને માપ પદ્ધતિ.
- હવે આ દરેક રીત વિશે ઉદાહરણ સહિત સમજૂતી મેળવીએ.

I વસ્તુ માટે થતા કુલ ખર્ચની રીત :

આ રીતમાં વસ્તુની કિંમતમાં ફેરફાર થયા પહેલાનાં કુલ ખર્ચ અને કિંમતમાં ફેરફાર થયા પછીનાં કુલ ખર્ચની સરખામણી દ્વારા માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા જાણી શકાય છે.

(I) સપ્રમાણ કે એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ :

કિંમતમાં ફેરફાર થવા છતાં વસ્તુ માટે થતું કુલ ખર્ચ સ્થિર રહે તો માંગ સપ્રમાણ કે એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય. દા.ત.

કિંમત (રૂ.)	માંગ (એકમો)	કુલ ખર્ચ (રૂ.)
1	300	300
2	150	300
3	100	300

ઉપરોક્ત ઉદાહરણમાં જોઈ શકાય છે કે કિંમત વધે કે ઘટે કુલ ખર્ચ એકસરખું રહે છે. આથી અહીં માંગ સપ્રમાણ કે એકમ-મૂલ્યસાપેક્ષ છે.

(II) એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

વસ્તુની કિંમત વધવાથી માંગ એટલી ઘટે કે જેથી કુલ ખર્ચ ઘટે અથવા તો કિંમત ઘટવાથી માંગ એટલી વધે કે જેથી કુલ ખર્ચ વધે તો માંગ એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય. દા.ત.

કિંમત (રૂ.)	માંગ (એકમો)	કુલ ખર્ચ (રૂ.)
1	300	300
2	100	200
3	50	150

ઉપરોક્ત ઉદાહરણમાં જોઈ શકાય છે કે કિંમત વધતાં કુલ ખર્ચ ઘટે છે અને કિંમત ઘટતાં કુલ ખર્ચ વધે છે. આથી અહીં માંગ એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ છે.

(III) એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

વસ્તુની કિંમત વધવાથી માંગ એટલી ઘટે કે જેથી કુલ ખર્ચ વધે અથવા તો કિંમત ઘટવાથી માંગ એટલી વધે કે જેથી કુલ ખર્ચ ઘટે તો માંગ એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય. દા.ત.

કિંમત (રૂ.)	માંગ (એકમો)	કુલ ખર્ચ (રૂ.)
1	300	300
2	150	500
3	200	600

ઉદાહરણમાં જોઈ શકાય છે કે કિંમત વધતા કુલ ખર્ચ વધે છે અને કિંમત ઘટતાં કુલ ખર્ચ ઘટે છે. આથી અહીં માંગ એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ છે.

માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની આ રીત ઘણી સરળ છે, પરંતુ તેમાં એકમ મૂલ્યસાપેક્ષતા, એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષતા અને એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષતા એ ત્રણ પ્રકારો વિશે જ સમજૂતી મેળવી શકાય છે. આથી આ પદ્ધતિની ઉપયોગિતા મર્યાદિત બની જાય છે.

II કિંમત તથા માંગમાં થતી ટકાવારી ફેરફારની રીત :

આ માટે નીચેના સૂત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

$$\text{માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{\text{માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર}}{\text{કિંમતમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર}}$$

ઉપરોક્ત સૂત્રની મદદથી પાંચેય પ્રકારની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાનું ચોક્કસ માપ કાઢી શકાય છે. જો જવાબ 1 આવે તો માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એકમ બરાબર કહેવાય. જવાબ 1 કરતાં વધારે આવે તો એકમ કરતાં વધારે મૂલ્યસાપેક્ષતા અને 1 કરતાં ઓછો આવે તો એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષતા કહેવાય. જવાબ અમાપ કે અનંત આવે તો માંગ સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ અને શૂન્ય આવે તો માંગ સંપૂર્ણ મૂલ્ય અનપેક્ષ કહેવાય.

(I) એકમ મૂલ્ય સાપેક્ષ માંગ :

જ્યારે કિંમતમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર અને તેના પરિણામ સ્વરૂપ માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર સપ્રમાણ હોય ત્યારે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા સપ્રમાણ કે એકમ મૂલ્ય - સાપેક્ષ માંગ છે તેમ કહેવાય. દા.ત. જો કિંમતમાં 25 ટકાનો ફેરફાર થાય અને તેના પરિણામ સ્વરૂપ માંગમાં પણ 25 ટકાનો ફેરફાર થાય તો ઉપરોક્ત સૂત્ર પ્રમાણે —

$$\text{માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{25}{25} = 1$$

અર્થાત્ અહીં માંગ એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ છે. બીજી રીતે કહીએ તો અહીં કિંમતના 1 ફેરફાર = માંગનો 1 ફેરફાર થાય છે. તેથી તે એકમ મૂલ્ય થાય.

(II) એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

જ્યારે કિંમતમાં થતા ટકાવારી ફેરફાર કરતાં માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર વધુ હોય ત્યારે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એકમ કરતાં વધુ મૂલ્યસાપેક્ષ છે તેમ કહેવાય. દા.ત. જો કિંમતમાં 25 ટકાનો ફેરફાર થાય અને તેના પરિણામે માંગમાં 50 ટકાનો ફેરફાર થાય તો સૂત્ર પ્રમાણે –

$$\text{માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{50}{25} = 2$$

જવાબ આવે તેનો અર્થ એ થયો કે અહીં કિંમતના 1 ના ફેરફાર સાથે માંગમાં 2 ફેરફાર થાય છે.

(III) એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

જ્યારે કિંમતમાં થતા ટકાવારી ફેરફાર કરતા માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર ઓછો હોય ત્યારે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ છે તેમ કહેવાય. દા.ત. જો કિંમતમાં 50 ટકાનો ફેરફાર થાય અને તેના પરિણામ સ્વરૂપ માંગમાં 25 ટકાનો ફેરફાર થાય તો સૂત્ર પ્રમાણે –

$$\text{માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{25}{50} = \frac{1}{2}$$

જવાબ આવે છે.

તેનો અર્થ એ થયો કે અહીં કિંમતમાં 1 ના ફેરફાર સામે 1/2 માંગમાં ફેરફાર થાય છે.

(IV) સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

જ્યારે કિંમતમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર નજીવો હોય, પરંતુ માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર અમાપ કે અનંત હોય ત્યારે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ છે તેમ કહેવાય. દા.ત. જો કિંમતમાં ૨૫ ટકા જેવો નાનો ફેરફાર થાય અને તેના પરિણામ સ્વરૂપ માંગમાં અમાપ કે અનંત (α) ફેરફાર થાય તો સૂત્ર પ્રમાણે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા $=\alpha/25 = \alpha$ (અનંત) જવાબ આવે છે. તેનો અર્થ એ થયો કે, અહીં કિંમતના 1 ના ફેરફાર સામે માંગમાં અમાપ ફેરફાર થાય છે.

(V) સંપૂર્ણ મૂલ્યઅનપેક્ષ માંગ :

જ્યારે કિંમતમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર ગમે તેટલો મોટો હોય, પરંતુ તેના માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર શૂન્ય બરાબર હોય ત્યારે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ છે તેમ કહેવાય. દા.ત. જો કિંમતમાં 25 ટકાનો ફેરફાર થાય અને તેના પરિણામ સ્વરૂપ માંગમાં બિલકુલ ફેરફાર ન થાય એટલે કે માંગમાં ફેરફાર શૂન્ય બરાબર હોય તો સૂત્ર પ્રમાણે –

$$\text{માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{0}{25} = 0$$

જવાબ આવે છે.

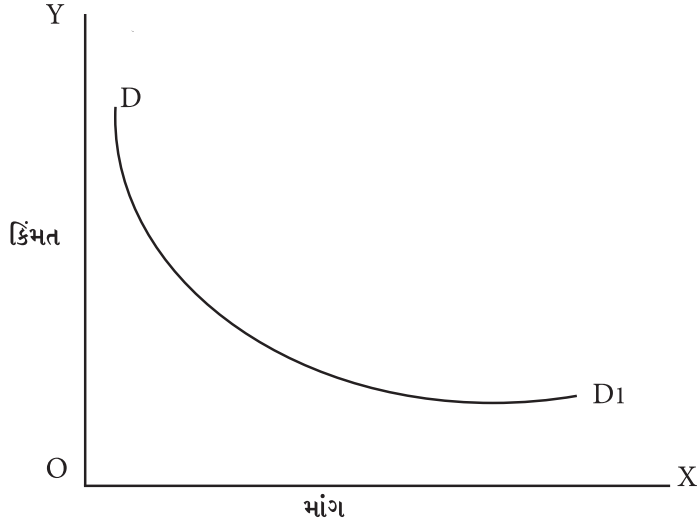
તેનો અર્થ એ થયો કે, અહીં કિંમતના ગમે તેવા ટકાવારી ફેરફાર સામે માંગમાં શૂન્ય ફેરફાર થાય છે.

III-(A) ભૌમિતિક રીત :

ભૌમિતિક રીતમાં જુદી જુદી મૂલ્યસાપેક્ષતા દર્શાવવા આકૃતિઓ દોરવામાં આવે છે.

(I) સપ્રમાણ કે એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

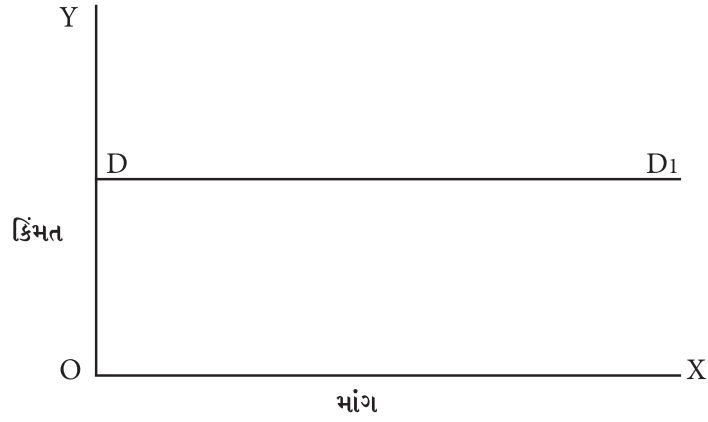
જ્યારે માંગ રેખા રેક્ટેન્ગ્યુલર હાયપરબોલાનો આકાર ધરાવતી હોય ત્યારે માંગ એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ છે એમ કહેવાય. અહીં કિંમત અને માંગમાં થતા ફેરફારો એકસરખા હોય છે. આ માટે નીચેની આકૃતિ જુઓ :

એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ રેખા

(II) સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ :

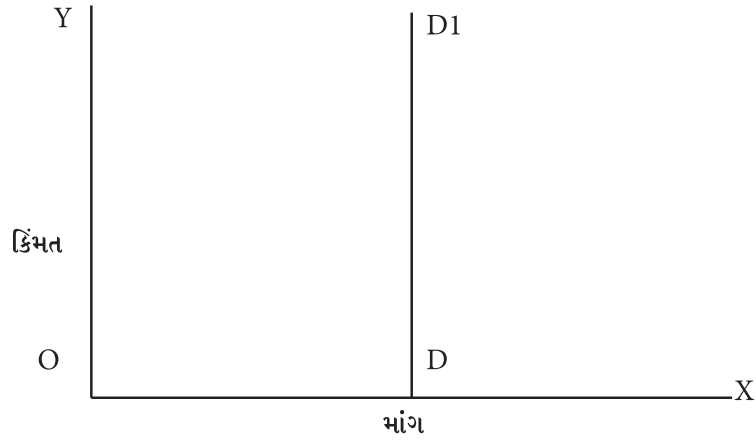
જ્યારે માંગ રેખા પાયાની રેખાને અમુક ઊંચાઈએ સમાંતર હોય ત્યારે માંગ સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ છે એમ કહેવાય. અહીં કિંમતમાં થોડોક પણ વધારો થાય તો માંગ શૂન્ય થઈ જાય છે અને કિંમતમાં થોડો ઘટાડો થાય તો માંગમાં અનંત કે અમાપ વધારો થાય છે અને કિંમતમાં થોડો ઘટાડો થાય તો માંગમાં અનંત કે અમાપ વધારો થાય છે. આ માટે નીચે પ્રમાણે આકૃતિ દોરી શકાય :

સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ માંગ રેખા

(III) સંપૂર્ણ મૂલ્યઅનપેક્ષ માંગ :

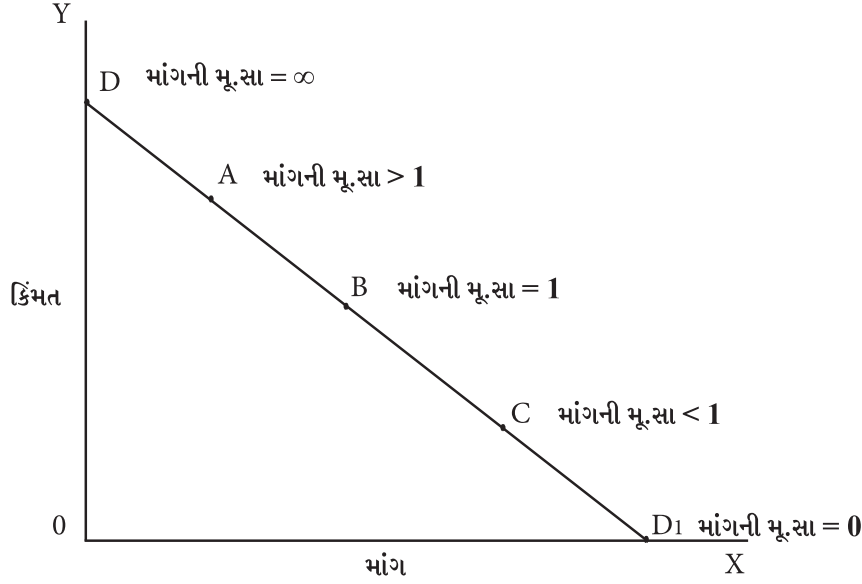
પાયાની રેખા પર લંબસ્વરૂપે હોય અર્થાત્ ઊભી ધરીને સમાંતર હોય ત્યારે માંગ સંપૂર્ણ મૂલ્યઅનપેક્ષ છે તેમ કહેવાય. અહીં કિંમતમાં ફેરફાર થવા છતાં માંગમાં બિલકુલ ફેરફાર થતો નથી. માંગ સ્થિર જ રહે છે. આ માટે નીચેની આકૃતિ જુઓ. આકૃતિમાં DD રેખા સંપૂર્ણ મૂલ્યઅનપેક્ષ માંગરેખા છે.

સંપૂર્ણ મૂલ્યઅનપેક્ષ માંગ રેખા

જ્યારે માંગ એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ, સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ અને સંપૂર્ણ મૂલ્યઅનપેક્ષ હોય ત્યારે માંગ રેખાના સમગ્ર ભાગ પર મૂલ્યસાપેક્ષતા એકસરખી હોય છે. પરંતુ તે સિવાયના કિસ્સાઓમાં માંગરેખા પરના જુદા જુદા બિંદુઓ અને જુદા જુદા ભાગો પર મૂલ્યસાપેક્ષતા જુદી જુદી હોય છે. આથી હવે આપણે માંગ રેખા પરના કોઈ એક બિંદુએ તેમ જ માંગ રેખાના અમુક ભાગ પર માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા કેવી રીતે માપી શકાય તે વિષે જોઈએ. માંગ રેખા પરના કોઈ એક બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની રીત બિંદુ પદ્ધતિ અને માંગ રેખાના અમુક ભાગ પર માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની રીત ચાપ પદ્ધતિ તરીકે ઓળખાય છે. હવે આ બંને રીતો વિષે જોઈએ.

બિંદુ પદ્ધતિ :

બિંદુ પદ્ધતિ દ્વારા માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા

માંગ રેખાનાં અમુક બિંદુએ મૂલ્યસાપેક્ષતા કેટલી છે તે જાણવા માટે આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે. આ રીતમાં બિંદુની જમણી બાજુના પ્રમાણને તે બિંદુના ડાબી બાજુના પ્રમાણ વડે ભાગવામાં આવે છે. સૂત્રના રૂપમાં લખીએ તો,

$$\text{બિંદુ મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{\text{બિંદુની જમણી બાજુનું પ્રમાણ}}{\text{બિંદુની ડાબી બાજુનું પ્રમાણ}}$$

ઉપરની આકૃતિમાં DD_1 રેખા એ માંગ રેખા છે. ધારો કે તે 4 CM લંબાઈ ધરાવે છે. હવે તેના B બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા કેટલી છે તે જાણવું હોય તો આ રીતે સૂત્ર લખીને શોધી શકાય.

$$(I) \quad B \text{ બિંદુએ માંગની મૂ.સા.} = \frac{BD_1}{DD_1} = \frac{2}{2} = 1$$

આમ, B બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એકમ બરાબર છે.

$$(II) \quad C \text{ બિંદુએ માંગની મૂ.સા.} = \frac{CD_1}{CD} = \frac{1}{3}$$

આમ, C બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એકમ કરતાં ઓછી છે.

$$(III) \quad D_1 \text{ બિંદુએ માંગની મૂ.સા.} = \frac{D_1}{DD_1} = \frac{0}{4} = 0$$

આ રીતે D_1 બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા શૂન્ય છે.

$$(IV) \quad A \text{ બિંદુએ માંગની મૂ.સા.} = \frac{AD_1}{AD} = \frac{3}{1} = 3$$

આ રીતે A બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એકમ કરતાં વધારે છે.

$$(V) \quad D \text{ બિંદુએ માંગની મૂ.સા.} = \frac{DD_1}{DD} = \frac{4}{0} = \infty \text{ (અનંત)}$$

આમ, D બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા અનંત કે અમાપ છે.

આ પરથી એમ કહી શકાય કે જ્યારે માંગ રેખા સીધી રેખા હોય ત્યારે તેના મધ્યબિંદુએ એકમ બરાબર મૂલ્યસાપેક્ષતા હોય છે. મધ્યબિંદુની જમણી બાજુએ એકમ કરતાં ઓછી અને ડાબી બાજુએ એકમ કરતાં વધારે મૂલ્યસાપેક્ષતા હોય છે. માંગ રેખા જે બિંદુએ OX ધરીને મળે છે તે બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા શૂન્ય બરાબર હોય છે અને જે બિંદુએ OY ધરીને મળે છે તે બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા અનંત હોય છે.

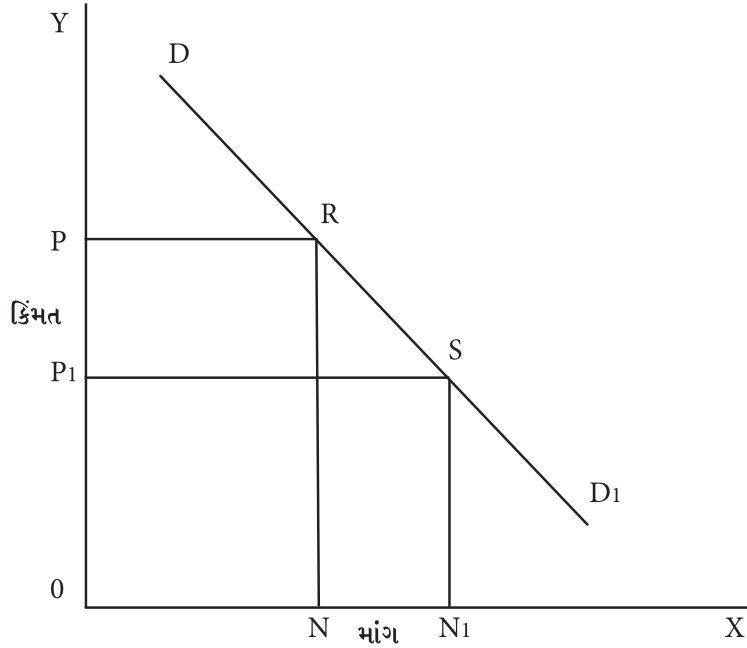
B: ચાપ પદ્ધતિ :

(I) માંગ રેખા સીધી હોય ત્યારે :

માંગ રેખા સીધી રેખા હોય તો તેના અમુક ભાગ પર મૂલ્યસાપેક્ષતા કેટલી છે તે જાણવા માટે ચાપ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે. આ પદ્ધતિમાં નીચેનાં સૂત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

$$\text{માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{\text{મૂળ માંગ} - \text{ફેરફારવાળી માંગ}}{\text{મૂળ માંગ} + \text{ફેરફાર પામેલી માંગ}} \div \frac{\text{મૂળ કિંમત} - \text{ફેરફારવાળી કિંમત}}{\text{મૂળ કિંમત} + \text{ફેરફાર પામેલી કિંમત}}$$

વિશેષ સમજૂતી માટે એક આકૃતિ જોઈએ —

આકૃતિમાં DD₁ માંગ રેખા છે તેના RS ભાગ પર મૂલ્યસાપેક્ષતા કેટલી છે તે જાણવા માટે આ રીતે સૂત્ર લખી શકાય :

$$\text{RS ભાગ પર માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} = \frac{\text{ON}-\text{ON}_1}{\text{ON}+\text{ON}_1} \div \frac{\text{OP}-\text{OP}_1}{\text{OP}+\text{OP}_1}$$

ધારો કે OP (મૂળ કિંમત) રૂ. 10 છે અને ON (મૂળ માંગ) 500 એકમો છે. ત્યારબાદ OP₁ (ફેરફાર પામેલી કિંમત) રૂ. 8 છે અને ON₁ (ફેરફાર પામેલી માંગ) 700 એકમો છે, તો અહીં RS ભાગ પરની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા કેટલી થશે?

ઉપરોક્ત સૂત્રના આધારે ગણતરી કરીએ તો —

$$\begin{aligned} \text{RS ભાગ પર માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા} &= \frac{500-700}{500+700} \div \frac{10-8}{10+8} \\ &= \frac{-200}{1200} \div \frac{2}{18} \end{aligned}$$

$$= \frac{-200}{1200} \times \frac{18}{2}$$

$$= \frac{-3}{2} = 1 \frac{1}{2} = 1.5$$

આમ, માંગ રેખાના RS ભાગ પર માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા 1.5 છે, જે એકમ કરતાં વધારે છે.

(II) માંગ રેખા વક્ર રેખા હોય ત્યારે :

જો માંગ રેખા સીધી રેખા ન હોય, પરંતુ વક્ર રેખા હોય તો તેના કોઈ એક બિંદુએ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવા માટે તે બિંદુને સ્પર્શ એવા સ્પર્શક દોરવામાં આવે છે. આથી વક્ર રેખાનું બિંદુ સ્પર્શક બિંદુ પણ બને છે. સ્પર્શક એટલે સુધી લંબાવવામાં આવે છે કે, જેથી તે પાયાની રેખા અને ઊભી ધરીને મળે. ત્યારપછી સીધી રેખા પરના કોઈ એક બિંદુએ મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની રીત અપનાવવામાં આવે છે.

3.2.5 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા નક્કી કરતાં પરિબળો :

નીચેના પરિબળો વસ્તુની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાને નક્કી કરે છે કે અસર કરે છે —

(I) પ્રાથમિક જરૂરિયાતની વસ્તુઓ :

જે વસ્તુઓ જીવન ટકાવી રાખવા માટે જરૂરી હોય તેમના ભાવ વધે કે ઘટે તોપણ તેમની માંગમાં પ્રમાણમાં ઓછો ફેરફાર થશે. દા.ત. અનાજ, મીઠું વિગેરે. આવી વસ્તુઓની માંગ સ્થિર અથવા મૂલ્ય-અનપેક્ષ હશે.

(II) મોજશોખની વસ્તુઓ :

જે વસ્તુઓ લોકો સુખસગવડ કે એશઆરામ માટે વાપરતા હોય તેમની માંગમાં કિંમત ઘટતા વિશેષ વધારો અને કિંમત ઘટતા વિશેષ વધારો અને કિંમત વધતા વિશેષ ઘટાડો થશે. કિંમત થોડી ઘટે તો જે લોકો અગાઉ ખરીદી શકતા ન હોતા તેવા લોકો પણ આવી વસ્તુઓ વાપરવા પ્રેરાય. અહીંએ યાદ રાખવું ઘટે કે મોજશોખની વસ્તુઓનો ખ્યાલ સાપેક્ષ છે. રેફ્રીજરેટર કે મોટરકાર અમુક વ્યક્તિઓ માટે મોજશોખની વસ્તુઓ ગણાય અને અન્ય વ્યક્તિઓ તેને જરૂરિયાતની વસ્તુઓ માનતી હોય છતાં આવી મોજશોખની વસ્તુઓ માટેની માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ હોય છે.

(III) અવેજી વસ્તુઓ :

જે વસ્તુઓ અન્ય વસ્તુઓને બદલે અવેજીમાં વાપરી શકાતી હોય તેમની માંગ સામાન્ય રીતે મૂલ્યસાપેક્ષ હોય છે. દા.ત. ચા અને કોફી, રિક્ષા અને ટેક્ષી, કોલસા અને લાકડા, આ વસ્તુઓનાં જોડકાં પૈકી જો એકમનો ભાવ વધે તો લોકો તેની માંગ ઘટાડી અન્ય વસ્તુની માંગ વધારવા પ્રેરાય છે. જેમ અવેજીની કક્ષા વધારે તેમ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા વધારે.

(IV) અનેક ઉપયોગ થઈ શકે તેવી વસ્તુઓ :

કેટલીક વસ્તુઓનાં અનેક ઉપયોગ શક્ય હોય છે. દા.ત. વીજળીનો ઉપયોગ

પ્રકાશ માટે, પંખા માટે, પાણી ગરમ કરવા કે ઈસ્ત્રી કરવા માટે કે રસોઈ બનાવવા માટે થઈ શકે. હવે, જો વીજળીની કિંમત ઘટે તો લોકો અગાઉ જે ઉપયોગમાં વીજળીનો વપરાશ કરતા ન હોય તેમાં પણ તેનો વપરાશ શરૂ કરે. આથી આવી વસ્તુઓની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા વધુ હશે.

(V) ટકાઉ વસ્તુઓ અથવા વપરાશ મુલતવી રાખી શકાય તેવી વસ્તુઓ :

કેટલીક વસ્તુઓ લાંબા સમય માટે કામ આપી શકે એ પ્રકારની હોય છે. આવી વસ્તુઓની કિંમત વધે તો થોડોક સમય જૂની વસ્તુથી ચલાવી લેવાનું વલણ બહુધા જોવા મળે છે. દા.ત. પંખા, બૂટ, ફાઉન્ટન પેન વગેરે. આ વસ્તુઓના ભાવ ઘટે તો જૂનીને બદલે નવી વસ્તુ લેવાનું વલણ રહે છે અને ભાવ વધે તો મરામત કરીને થોડોક વધારે વખત ચલાવવા લોકો પ્રેરાય છે. આથી આવી વસ્તુઓની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા વધારે હોય છે અથવા માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ હોય છે.

(VI) અત્યંત મોંઘી કે અત્યંત સસ્તી વસ્તુઓ :

જે વસ્તુઓના ભાવો બહુ ઊંચા હોય તે ખરીદનાર વર્ગ સામાન્ય રીતે શ્રીમંત હોય છે અને તેથી ભાવના ફેરફારની અસર માંગ પર પ્રમાણમાં ઓછી થાય છે. તેવી જ રીતે, પોષ્ટકાર્ડ, મીઠું, ટાંકણી જેવી અત્યંતસસ્તી વસ્તુઓના ભાવમાં ફેરફાર થવાથી તેમની માંગ બદલાતી નથી. આવી વસ્તુઓ ઘણીવાર જીવન જરૂરિયાતની હોય છે. અથવા તેમના ભાવના ફેરફારથી વ્યક્તિની વાસ્તવિક આવકમાં મોટો ફેરફાર થતો નથી. આથી આવી વસ્તુઓની માંગ સ્થિર અથવા મૂલ્યઅનપેક્ષ હોય છે. આવી વસ્તુઓ પાછળ કુલ આવકનો બહુ નજીવો ભાગ ખર્ચા તો હોવાથી પણ તેમની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા ઓછી હોય છે.

(VII) ગ્રાહકના બજેટમાં વસ્તુનું સ્થાન :

બજેટમાં વસ્તુનું સ્થાન એટલે ગ્રાહક દ્વારા થતા કુલ ખર્ચમાં વસ્તુ પાછળ થતું ખર્ચ. જો કુલ ખર્ચમાં વસ્તુ પાછળ થતું ખર્ચ બહુ નજીવું હોય તો તેની માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ હોય છે. દા.ત. મીઠું, દિવાસળી વિગેરે.

(VIII) ટકાઉ વસ્તુ :

ટકાઉ વસ્તુના ભાવ ઘટે તો પણ તે વસ્તુ સંપૂર્ણ રીતે ઘસાઈને નકામી ન બની જાય ત્યાં સુધી નવી ખરીદવામાં આવતી નથી. આથી ટૂંકા ગાળામાં તેની માંગ મૂલ્યાઅનપેક્ષ હોય છે, પરંતુ લાંબા ગાળે તેની માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ બને છે.

(IX) ટેવનો સમય :

વ્યક્તિ અમુક વસ્તુનાં વપરાશથી ટેવાઈ જાય છે. આથી તેવી વસ્તુના ભાવ વધે તો પણ એકાએક ટેવ બદલી શકાતી નથી. પરિણામે ઊંચા ભાવે પણ માંગ પૂર્વવત્ રહે છે. તેથી જે વ્યક્તિને ટેવ પડી જાય છે તેની માંગ ટૂંકા ગાળામાં મૂલ્યઅનપેક્ષ હોય છે, જ્યારે લાંબા ગાળે તેની માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ બને ખરી.

(X) ગ્રાહકોની અજ્ઞાનતા :

વસ્તુની કિંમતમાં ફેરફાર થાય ત્યારે તેની માહિતિ તરત જ ગ્રાહકો સુધી પહોંચી શકતી નથી. આથી કિંમતમાં થતા ફેરફારની અસર તરત માંગ પર થતી નથી. આમ, વસ્તુના ભાવ વિષેની ગ્રાહકોની અજ્ઞાનતાને લીધે ટૂંકા ગાળામાં માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ અને લાંબા ગાળે માંગ મૂલ્યસાપેક્ષ હોય છે.

3.2.6 માંગની આવકસાપેક્ષતા – ખ્યાલ :

વસ્તુની માંગને તેની કિંમત ઉપરાંત અન્ય પરિબલો પણ અસર કરે છે. વ્યક્તિઓ કે કુટુંબોની આવકમાં થતાં પરિવર્તનોને લીધે વસ્તુઓની માંગ પર સારા પ્રમાણમાં અસર થતી જોવા મળે છે. વસ્તુની માંગની આવક સાપેક્ષતા એટલે –

“ વ્યક્તિની આવકમાં થતાં ફેરફાર અને વસ્તુની માંગમાં થતા ફેરફાર વચ્ચેનો પ્રમાણાત્મક સંબંધ.”

સૂત્રાત્મક રીતે કહેવું હોય તો –

$$\text{માંગની આવક સાપેક્ષતા} = \frac{(\text{વસ્તુની માંગમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર})}{(\text{વ્યક્તિની આવકમાં થતો ટકાવારી ફેરફાર})}$$

ઘણી ખરી વસ્તુઓ માટે એમ કહી શકાય કે, આવક વધતાં તે વસ્તુઓ માટેની માંગ વધશે. તેથી આવક સાપેક્ષતા ધન (+) હોવાની. પરંતુ ‘હલકી’ વસ્તુઓની બાબતમાં એવું પણ બને કે આવક વધવાને લીધે આવી વસ્તુઓનો વપરાશ વધારવાને બદલે ઘટાડે છે અને અન્ય વસ્તુઓ, જે તેમની દ્રષ્ટિએ સારી હોય તે વસ્તુનો વપરાશ વધારે છે. અહીં, આપણે વસ્તુના ભાવને સ્થિર માનીએ છીએ અને માત્ર વ્યક્તિની આવકમાં ફેરફાર થાય તો વસ્તુની માંગ પર શી અસર થાય તેને ધ્યાનમાં લઈએ છીએ. આવક સાપેક્ષતાનાં 5 પ્રકારો જોવા મળે છે.

(I) એકમ કરતાં વધારે :

આવકના ફેરફાર કરતાં વસ્તુની માંગમાં વધુ પ્રમાણમાં ફેરફાર.

(II) એકમ કરતાં ઓછી :

આવકનાં ફેરફાર કરતાં વસ્તુની માંગમાં ઓછા પ્રમાણમાં ફેરફાર.

(III) સપ્રમાણ કે એકમ જેટલી :

આવકમાં ફેરફાર જેટલા જ પ્રમાણમાં વસ્તુની માંગમાં ફેરફાર.

(IV) શૂન્ય :

આવકમાં ફેરફાર થાય છતાં વસ્તુની માંગમાં કોઈ જ ફેરફાર ન થાય.

(V) નકારાત્મક કે ઋણ :

આવકમાં વધે તો વસ્તુની માંગ ઘટે અને આવક ઘટે તો વસ્તુની માંગ વધે.

3.2.7 માંગની પ્રતિમૂલ્યસાપેક્ષતા કે સામસામી સાપેક્ષતા – ખ્યાલ :

કોઈ એક વસ્તુની માંગ પર અન્ય વસ્તુની કિંમતમાં થતાં ફેરફારની પણ અસર હોય છે. દા.ત. ચા ના ભાવ વધે તેથી કોફીની માંગ વધે છે અને લોકો મોટરનો વપરાશ વધારે તો પેટ્રોલની માંગ પણ વધતી માલૂમ પડે છે. આમ, વસ્તુઓ એકબીજાની સાથે કાં તો અવેજનાકે પૂરકતાના સંબંધોથી જોડાયેલી હોય છે. ચા અને કોફી અવેજ વસ્તુઓ છે, જ્યારે કાર અને પેટ્રોલ પૂરક વસ્તુઓ છે.

માંગની સામસામી સાપેક્ષતાને નીચેના સૂત્ર દ્વારા રજૂ કરે શકાય :

$$\text{માંગની સામસામી સાપેક્ષતા} = \frac{(X \text{ વસ્તુની માંગમાં ટકાવારી ફેરફાર})}{(Y \text{ વસ્તુની કિંમતમાં ટકાવારી ફેરફાર})}$$

પ્રતિમૂલ્યસાપેક્ષતા ધન, શૂન્ય કે નકારાત્મક હોઈ શકે. જો X અને Y એકબીજાની નજીકની અવેજી વસ્તુઓ હોય તો પ્રતિમૂલ્યસાપેક્ષતા ધન હશે. આથી ઉલટૂ X અને Y જો પૂરક હશે તો એકની કિંમતમાં ઘટાડો થતાં તેની માંગ વધશે અને તેથી બીજાની માંગ પણ વધશે. આમ, પ્રતિમૂલ્યસાપેક્ષતા ઋણ કે નકારાત્મક આવશે.

જો X અને Y વસ્તુઓ એકબીજા સાથે પૂરકતા કે અવેજીના સંબંધથી જોડાયેલી ન હોય એટલે કે તદ્દન સ્વતંત્ર હોય, તો એકની કિંમતમાં થતાં ફેરફારની અસર અન્ય વસ્તુની માંગ પર થશે નહીં. આ સંજોગોમાં માંગની પ્રતિમૂલ્યસાપેક્ષતા શૂન્ય હશે.

3.2.8 માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાના ખ્યાલનું મહત્ત્વ :

આર્થિક વિશ્લેષણ અને વ્યવહારમાં આ ખ્યાલ અત્યંત મહત્ત્વનો છે. ઉત્પાદન એકમ કે વેચનાર પોતાની વસ્તુની કિંમત નક્કી કરતી વખતે આ ખ્યાલનો ઉપયોગ કરી શકે. જો વસ્તુની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા ઓછી હોય એટલે કે માંગ લગભગ સ્થિર હોય તો વસ્તુનો ઊંચો ભાવ લેવામાં તેને હરકત રહેશે નહીં. ઈજારાદાર પણ આ રીતે ભાવ-નીતિના ઘડતરમાં આ ખ્યાલનો સ્વહિત માટે ઉપયોગ કરતો હોય છે. સરકારને કરનીતિના ઘડતરમાં આ ખ્યાલ ઉપયોગી થઈ શકે. વસ્તુ પરના કર તેની માંગ પર કેવી અસર પાડશે તે ભણ્યા વિના સરકાર પોતાને જોઈતા નાણાકીય સાધનો કેવી રીતે મેળવી શકે? આ જ રીતે, અંકુશો કે માપબંધી દાખલ કરતી વખતે, વિનિમય દર નક્કી કરતી વખતે કે ન્યુનતમ પાગર ધોરણો અંગે નિર્ણય લેવાનો હોય ત્યારે કિંમતમાં થતાં ફેરફારોની માંગ પર કેવી અને કેટલી અસરો થશે તે જાણવું અત્યંત જરૂરી છે. આમ, આ ખ્યાલનું વ્યવહારમાં પણ ઘણું મહત્ત્વ છે.

3.3 સારાંશ :

આ એકમમાં આપણે માંગની સ્થિતિ સ્થાપકતા, માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા, આવક સાપેક્ષતા, પ્રતિમૂલ્યસાપેક્ષતા, અસરકર્તા પરિબલો તથા માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની વિવિધ રીતો વિશે વિસ્તૃત ચર્ચા કરી.

માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા અને જુદા જુદા પ્રકારની આવક વચ્ચે ચોક્કસ પ્રકારનો સંબંધ હોવાથી આવકના ખ્યાલોને આધારે પેઢી તેની વસ્તુની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા જાણી શકે છે અને માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાની જાણકારી ના આધારે કિંમતોમાં કેવા પ્રકારના ફેરફારો કરવા તે અંગેના નિર્ણયો તે લઈ શકે છે. આથી, નિર્ણયીકરણની પ્રક્રિયામાં જુદા જુદા પ્રકારની આવક અને માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ ઉપયોગી પુરવાર થાય છે.

★ ચાવીરૂપ શબ્દો :

★ માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા (Price Elasticity of Demand) :

વસ્તુ માટેની માંગ તેની કિંમત પર કેટલા પ્રમાણમાં આધાર રાખે છે તેનું માપ.

- ★ માંગની આવક સાપેક્ષતા (Income Elasticity of Demand) :
વસ્તુ માટેની માંગ તેના ગ્રાહકોની આવકમાં થતા ફેરફાર પર કેટલા પ્રમાણમાં અવલંબે છે તેનું માપ.
- ★ માંગની અવેજી-સાપેક્ષતા (Cross Elasticity of Demand) :
કોઈ એક વસ્તુ (Y) ની કિંમતમાં થતા ફેરફારથી અન્ય વસ્તુ (X) ના ખરીદવામાં આવતા જથ્થામાં થતા ફેરફારનો ગુણોત્તર.
- ★ માંગની બિંદુસાપેક્ષતા (Point Elasticity of Demand) :
માંગની રેખા પરના કોઈ એક ચોક્કસ બિંદુ પરની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાનું મૂલ્ય.
- ★ માંગની સાપેક્ષતા (Elasticity of Demand) :
નિર્ણાયક પરિબલોના ફેરફારના પરિણામે વસ્તુની માંગમાં થતાં ફેરફારના માપને માંગની સાપેક્ષતા કહેવામાં આવે છે.

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

નિબંધ પ્રકારના પ્રશ્નો:

1. માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એટલે શું? માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાને અસર કરતા પરિબલો સમજાવો.
2. માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા માપવાની રીતે વિષે સમજૂતી આપો.
3. માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એટલે શું? માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતાના પ્રકારો સમજાવો.

સાચો વિકલ્પ પસંદ કરો:

1. જો વસ્તુની માંગ મૂલ્યઅનપેક્ષ હોય તો, વસ્તુની કિંમતમાં વધારો થવાને કારણે ગ્રાહકનાં તે વસ્તુ પાછળના કુલ ખર્ચમાં –
(ક) વધારો થશે
(ખ) ઘટાડો થશે
(ગ) એકસરખો જ રહેશે
(ઘ) શૂન્ય થઈ જશે
2. X અક્ષને સમાંતર-સમક્ષીતિજ-માંગરેખા એવું સૂચવે છે કે માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા –
(ક) શૂન્ય છે
(ખ) અનંત છે
(ગ) એકમ બરાબર છે
(ઘ) શૂન્ય કરતાં વધારે પણ અનંત કરતાં ઓછી છે

3. કિંમતમાં ફેરફાર થવા છતાં વસ્તુની માંગમાં બિલકુલ ફેરફાર ન થાય તો માંગ –
 - (ક) એકમ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય
 - (ખ) એકમ કરતાં ઓછી મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય
 - (ગ) એકમ કરતાં વધારે મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય
 - (ઘ) સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય
4. જે વસ્તુ વધારે અવેજી ધરાવે છે તેવી વસ્તુની માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા કેવી હશે?
 - (ક) વધારે
 - (ખ) ઓછી
 - (ગ) શૂન્ય
 - (ઘ) એકમ બરાબર
5. જો કિંમતમાં 10 ટકા નો ઘટાડો થાય અને પરિણામ સ્વરૂપે માંગમાં 30 ટકાનો વધારો થાય તો માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા કેટલી હશે ?
 - (ક) 10 ટકા
 - (ખ) 30 ટકા
 - (ગ) 3
 - (ઘ) 1/3
6. જો માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા ખૂબ જ ઓછી હોય તો તે એવું દર્શાવે છે કે વસ્તુ –
 - (ક) ખૂબ જરૂરિયાતવાળી છે
 - (ખ) કુલ બજેટમાં તેનું બહુ ઓછું મહત્ત્વ છે
 - (ગ) લક્ષ્મીયસ વસ્તુ છે
 - (ઘ) (અ) અને (ગ)
7. જો માંગ સંપૂર્ણ મૂલ્યઅનપેક્ષ હોય તો, કિંમતમાં વધારો થવાને કારણે –
 - (ક) કુલ આવકમાં ઘટાડો થશે
 - (ખ) કુલ આવકમાં વધારો થશે
 - (ગ) કુલ આવકમાં કોઈ જ ફેરફાર નહિ થાય
 - (ઘ) માંગના કુલ જથ્થામાં ઘટાડો થશે
8. જો માંગની મૂલ્યસાપેક્ષતા એકમ બરાબર હોય તો, કિંમતમાં 25 ટકા વધારો થવાને કારણે –
 - (ક) કુલ આવકમાં ૨૫ ટકા જેટલો ફેરફાર થશે
 - (ખ) માંગમાં કોઈ ફેરફાર નહિ થાય
 - (ગ) માંગમાં 1 ટકા નો ફેરફાર થશે
 - (ઘ) માંગમાં 25 ટકાનો ઘટાડો થશે
9. જો માંગની સામસામી સાપેક્ષતા ખૂબ વધારે હોય તો, એમ કહી શકાય કે,
 - (ક) વસ્તુ સામાન્ય છે
 - (ખ) વસ્તુ અસામાન્ય છે
 - (ગ) વસ્તુ અવેજી છે
 - (ઘ) વસ્તુ પૂરક છે

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો.

1. (ક)વધારો થશે
2. (ખ)અનંત છે
3. (ઘ)સંપૂર્ણ મૂલ્યસાપેક્ષ કહેવાય
4. (ક)વધારે
5. (ગ)3
6. (ક)ખૂબ જરૂરિયાતવાળી છે
7. (ખ)કુલ આવકમાં વધારો થશે
8. (ઘ)માંગમાં 25 ટકાનો ઘટાડો થશે
9. (ગ)વસ્તુ અવેજી છે

★ સંદર્ભ

- (1) A. P. Lerner, Micro Economic Theory – 1968.
- (2) H. L. Ahuja, Modern Micro Economics Economics, S. Chand Publication.
- (3) K. K. Dewett, Micro Economics, S. Chand Publication.
- (4) M. C. Vaish, Micro Economics.
- (5) Paul Samuelson : Economics.
- (6) M. L. Sheth : Micro Economics.
- (7) Mishra and Puri : Principles of Micro Economic, Himalaya Publication House. 2009.
- (8) D. M. Mithani : Modern Micro Economic, Himalaya Publication House, 2006.
- (9) John Canedy : Micro Economics, Himalaya Publication House, 2010.
- (10) Jhingan : Micro Economics, Vrinda Publication.
- (11) Mari Mutha and D. Bose : An Introduction Micro Economics, Himalaya Publication House, 2011.
- (12) K. K. Dewett : An Introduction to Economics, S. Chand Publication.
- (13) Robert S. Pindyck, Daniel L. Rubinfeld : Micro Economics (6th Edition) Prentice Hall Series in Economics.
- (14) R. A. Vilas, Micro Economic Theory.
- (15) Stonier & Hague, A Text Book of Economics Theory.
- (16) અર્થશાસ્ત્રનાં સિદ્ધાંતો, શ્રી એચ. કે. ત્રિવેદી, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ.